

Tanulmány

FRIED ISTVÁN

A magyar történelem – cseh szemszögből

„A brünni Masarykova Univerzita nagynevű professzora a történettudós feltáró munkásságával végiggondolta, ami időnként szembeállította népeinket, de ő azt kereste, ami összeköti a két népet. Vállalva a diktatúra korában a mellőzést, a félreállítottságot is. *Cseh–magyar történelmi kapcsolatok* a címe magyarul is megjelent alapvető történeti, irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányokat tartalmazó kötetének.”

(Kabdebó Lóránt)¹

Aligha akad merészebb és kockázatosabb vállalkozás annál, minthogy valaki „kívülről” szemlélje és tanulmányozza, elemezze és rekonstruálja (akár egy szomszédos) nép, nemzet történetét. Hiszen nem részese annak a beavatottságnak, hagyomány-képzetnek, nyelvi elgondolásnak, amely (nem egyszer eleve) kijelöli a rálátás, a nézőpont jellegét, és amely szoros, meghitt, a revoltálás ellenére (vagy éppen azért) bensőséges, még ha időnként viharos, kapcsolatot feltételez író és olvasó, értekező és anyanyelvi befogadó között. Ugyanakkor ennek a hátrányos helyzetnek akadnak roppant előnyei is: hiszen a „kívülről” érkezőt nem köti gúzsba a beavatottak akart–nem akart egyessége, megkerülheti azokat a hol írásban rögzített, hol csupán a szóbeliségben hagyományozódott előfeltevéseket, amelyeket egyesek a „kultusztörténet”-ben vélnék megragadhatónak, mások egy tárgyalás- és szemléletmód kötelező vállalásával visznek tovább, megint mások a megszakíthatatlanság, a folyamatosság illúziójával hisznek kutathatónak. Ilyen módon előnyök és hátrányok, „nemzeti” elvárások és „idegen” nézőpontú újra-gondolások közepette kerülhet szembe egy értekező az összehasonlító irodalom- és történettudomány dilemmáival: a saját meg az idegen értelmezésekor² át kell szerveznie mindazt, ami eddig ez ügyben elhangzott. Hiszen a kutatási tárgy választása döntés ebben a kérdésben, sajátjává kell integrálnia, ami sok szempontból idegen, az „eredetileg saját” köréből pedig, ha akarna, sem tudna kilépni, és miért is akarna, hiszen hozadéka éppen az összehasonlító szempont érvényesítésével provokálhat, hozhat újat és meglepőt, körvonalazhat eddig nem sejtett vitatémát, hathat „visszafelé” a sajátnak hitt „hazai”-ra, hathat „előre” az eddig „idegen”-ként elkönyvelt, nem egyszer ellenségesnek tekintett kutatási tárgyra. Így előnyök és hátrányok között indul el az a kutató, aki (bizonyos mértékben) eltávolodik attól, amit hazai, nemzeti hagyománynak szoktak tekinteni, de nem azonosul teljes mértékben a másikkal, a kutatásra kiszemelt történelem, irodalom anyanyelvi, „hazai”, „nemzeti” ágenseinek, reprezentánsainak nem egyszer megrögződött elgondolásaival. A leginkább egyszerűnek és kézenfekvőnek a kapcsolattörténet tetszik, a komparatistikában *genetikus érintkezéseknek* nevezett

„létezés mód”-ja két irodalom, két történelem epizódjainak, mozzanatainak, irányainak, szereplőinek, részint a hatástörténet folyamatát végigkísérve, mindenekelőtt az eszmetörténet adatait felhasználva, részint a nemzetkép-kutatás módszereit érvényesítve, torzképek, sztereotípiák, „pozitívum”-ok keletkezését, historikumát, változásait nyomozva irodalmi művekben, képzőművészeti alkotásokban, daljátékokban, de közmondásokban és szólásokban is, valamint a publicisztikában. Ismétlem: annak ellenére, hogy sok törődést igénylő feltáró munkáról van szó, valójában még a negatív „hozzaállás” fölcserélése a tudományosabbra-tárgyszerűbbre sem követeli meg a kutatótól, hogy eltávolodjék a hazai tudomány „paradigmá”-itól, nem szükséges módszertanilag átlépni a határt, hiszen az önazonosság keresésekor nem kell feltétlenül kitörni a hazai tudományos-publicisztikai élet keretei közül: legfeljebb káros előítéletek szerkezetének átvilágítása, ezáltal a hazai beidegződöttségek leleplezése terén történhet, a maga területén rendkívül jelentékeny, sok hasznot hajtó előrelépés, ám a följebb említett határátlépésre nem bizonyosan kerül sor, nem két történelmi látásmód, nem két irodalomtörténeti elképzelés szembesül egymással, hanem az egyik aspektusából a másik erőteljes bevonása (igaz, ezáltal lépés a közös gondolkodás irányába).

Még valami a határátlépésről; az első tényező, amit érdemes megemlíteni: „nyelvi” természetű. Adott esetben, amennyiben egy cseh kutató magyar irodalmi, történeti tanulmányokat tesz közzé, természetes, hogy a magyar nyelvű „szakirodalmat”, sőt, a „primer” irodalmat is tanulmányozta. Kérdés: a magyar nyelvi anyag miféle asszociációkat ébreszthet benne? Hiszen – még abban az esetben is, ha sok éven át együtt él az áttanulmányozandó anyaggal – egészen más nyelvi, irodalmi, történelmi emlékeket, ismereteket hoz magával, nem pusztán a cseh–magyar érintkezések értelmezését illetőleg, bár abban a tekintetben is, hanem más képzettársításokkal számolhatunk egy anyanyelvi és egy nem anyanyelvi olvasó esetében (például más tájélménnyel!). A második tényező: a valahová tartozás tudatosulása, amely nyilván nem független a kutatói beállítódástól, amely viszont az iskolai, felsőbb iskolai, környezeti hatásoknak van vagy lehet „kitéve”, beleértve a forrás-tanulmányozás módszerét, a tanulmányutakat (az azok alkalmából szövődött barátságokat, az együttműködés hétköznapijait és ünnepnapjait). A harmadik tényező: a tágabb körben megjelölhető, a kontextusé, ezt akár bizonytalanul közvéleménynek lehetne nevezni (tudományos közvéleménynek éppen úgy, mint a tömegkommunikációs eszközök kialakította, befolyásolta közvéleménynek stb.), egyáltalában, arról volna talán szükséges a továbbiakban töprengeni, hogy a választott diszciplínának mekkora a társadalmi és/vagy tudományos presztízse, *adott esetben* rendelkezik-e a hungarológia megfelelő, ösztönző, továbbgondolható cseh hagyományokkal, mennyire része a magyar irodalom, történelem, a művészetek ismerete annak az általános műveltségnek, amelyet a cseh társadalom elfogadni látszik. Akad-e elegendő súllyal rendelkező előzmény, amely hitelesíthet egy cseh hungarológiát (vagy majdnem előről kell mindent kezdeni? Vagy „meg kell harcolni” e diszciplína cseh befogadásáért?). Egyszóval: várható-e a cseh tudományosság, a művészetek számára valami újszerű, valami önmagánál jelentékenyebb a cseh hungarológiától – és ez természetesen fordítva is megkérdézhető; a magyar bohémisztikának van-e valami többlete „önmagához” képest, vagy megragad-e a kapcsolattörténetnél?

Nemcsak a mottó utal a cseh hungarológus, *Richard Pražák* életét és munkásságát meghatározó dilemmákra, amelyek művekben történő feloldódása egyben a (kelet-) kö-

zép-európai komparatiztika számára is felbecsülhetetlenül fontos tanulságokkal jár, és amelynek első igazi felmérésére akkor és úgy kerülhet sor, hogy megjelent a szerző által írt, összeállított *teljes* magyar történelem (a legkezdetektől 2009-ig!),³ s ez az egyszemélyes történeti áttekintés egyben egy szorgos munkában eltöltött, mind a cseh, mind a magyar tudományosság számára *alaplúnak* (!) bizonyuló könyvek, tanulmányok, könyvfejezetek, utószavak, népszerűsítő cikkek szintézise.⁴ Olyan kutató teljesítménye, aki a (kora-) középkori legendáktól kezdve a humanista érintkezéseken át a felvilágosodás és a romantika közös tudománytörténeti vállalkozásáig végezte feltáró tevékenységét, ideértve a történeti kapcsolatokon kívül az irodalmi, művelődés- és művészettörténeti kapcsolatokig, ezen keresztül a „párhuzamosságokig” a szinte teljes történeti „anyagot”, hogy aztán a századfordulós modernség (például) egy megszerkesztett Juhász Gyula-kötettel prezentálódjék, majd a magyar modernség további fázisai szintén elsősorban irodalmi/irodalomtörténeti aspektusból kerüljenek a cseh olvasók elé, részint a viszonylag kevesekhez eljutó *Amicus* (cseh–magyar) folyóirat, majd évkönyv hasábjain összegződjék e kapcsolatok hozadéka, részint egy népszerűsítő, turistáknak szóló Magyarország–könyvecske legyen előtanulmánya a szintézisre vállalkozó nagyobb munkának. Mielőtt ennek ismertetésébe kezdenék, nem árt a szerzővel alaposabban megismerkedni, fölmérni, miért éppen ő, miért ekkorra, miért „így” jelentette meg ezt a szerény című, igen terjedelmes kötetet (már a cím fordításával bajban vagyok, ugyanis adekvát magyar terminológia az Uhersko és a Mad’arsko megkülönböztetésére nem létezik, kénytelen vagyok beérni a történeti Magyarország és Magyarország megnevezéssel; s hogy a szláv jelölésektől lényegileg eltér a magyar, ebből már többen vontak le következtetést, ilyképpen a magyar szlovakista Sziklay László). A történeti Magyarország és Magyarország története adatokban. Közvetlen (terminológiai előzményül a szintén brünni történész-professzor, Jozef Macůrek magyar részről vitatott kötete említhető meg: A magyarok és a magyar állam története.⁵ Richard Pražák felfogásában egyfelől megírható és megírandó a történeti Magyarország históriája, és ez nem kizárólag a magyaroké, hanem a magyarokkal együtt élő népeké, szlovákoké, horvátoké (Horvátország története I. László és Kálmán óta sorolandó ide), szerbeké, románoké, részben a szlovéneké és ukránoké (ruszinoké) etc. Valamint az első világháborút lezáró és különféleképpen fogadott, értékelt, értelmezett békeszerződések utáni Magyarországé, amelyben a nemzetiségi kérdés más dimenzióban kísérhető nyomon (óhatatlanul ki kell térni az utódállamokba került magyarságra, amelynek története összefonódik a többségével, ám művelődés-, irodalom- stb. története a magyar kultúra historikumának messze nem jelentéktelen fejezete). S itt ezen a ponton eleve széttartóak az álláspontok. Amennyiben Macůrek könyvével tartunk, és a magyar állam története, mondjuk Szent Istvántól 1920-ig, a könyv tárgya, akkor indokolatlan egy önálló entitásként felfogott Szlovákiáról beszélni, mint teszik ezt oly sokan, nemcsak a szlovák történészek közül, akik a maguk államát a „legkezdetekig” vezetik vissza, oly történelmet konstruálván, amely valójában a történeti Magyarország jogi, állami keretein belül sosem alkotott külön egységet, kiváltképpen nem a mai Szlovákia területének egészét. S amennyiben a történeti Magyarországról esik szó, hasonló a helyzet: ellenben a szlovák és a cseh felfogás igényli az elkülönítést. Ezúttal nem vitatémaként jegyzem meg, miszerint a mai Szlovákia sosem volt kizárólag a szlovákok területe, a honfoglalás óta egyes részeken magyarok laktak, más részekre telepítés következtében németajkú lakosság költözött, nem hagyhatók ki az ukrá-

nok sem. Igaz, a szlovák állam története (Csehszlovákián belül) csupán 1918/19-től írható meg, az önálló szlovák állam gondolata sem régi keletű, a cseh–szlovák megjelölés egykor nyelvi természetű volt; a szlovák evangélikusok bibliai cseh nyelvét és kultúráját fedte jó darabig, ennek jelentősége elkezdett csökkenni, amikor a ma használatos szlovák irodalmi nyelv létesült, a közép-szlovák nyelvjárásra építve.

Akad még jó néhány olyan epizód, amely a cseh és a magyar álláspont összeférhetlenségére utalhatna, ilyen a magyar honfoglalásé, különösen František Palacký értelmezésében, ez már a kortársak között vitatéma volt, noha Palacký történeti munkája többek között Arany János *Toldi szerelmének* forrása volt, s Palacký a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjává lett, sűrű magyar kapcsolatait éppen Prazák tárta föl egy igen alapos, korai értekezésében. A békeszerződések és fogadtatásuk, akár a Magyar Revíziós Liga tevékenykedése nem kevésbé készíthetne „ellenséges” nézőpontok kialakulására, hiszen egy cseh történész nemigen ítélné el a fehérhegyi csatában elvesztett cseh függetlenség újrászületését, miként a dualizmus kori „cseh kérdés” értelmezése nem kevésbé térhet el, a kortársak között is vita támadt a dualizmus versus trializmus kérdésében (Kossuth Lajos emigrációs álláspontját cseh körök üdvözölték, míg az osztrák–magyar dualista felfogás erősen hozzájárult a csehek elidegenedéséhez a Monarchiától). A Beneš-dekrétumok megítélésében még mindig nem közeledtek lényegesen a cseh és a magyar történészek (olyan politikai megfontolásokra hallgatva, amelyek nem bizonyosan segítik a viták higgadt tárgyalását)...

„Adataimat” Richard Prazák műveiből kölcsönöztem, egyben jeleztem azt a „köztes” pozíciót, amelyet egy cseh hungarológus, egy magyar bohémista elfoglalt (vagy el kellene, hogy foglaljon). „Köztes” olyan értelemben, hogy egy efféle magatartás kizárja a teljes azonosulást mind a cseh, mind a magyar állásponttal, azonnal helyesbíték: nem hisz az egyetlen, „nemzetire” színezett narratíva jogosultságában, és nem megalkuvásképpen tartja szem előtt a római jogot, miszerint hallgattassék meg a másik rész, hanem azért, mert minden nemzeti narratíva fél-igazság (amennyiben igazság), amely egy másik fél-igazsággal való szembesülés során értelmezhető csupán. Nemigen volna célszerű a teleologikus, a nemzetállamra mint végcélra irányuló elképzelésnek alárendelni az alternatívák mérlegelését, még súlyosabb, ha egy történész saját erőnyekét, idegen bűnöket tesz meg vizsgálata tárgyává, a leginkább félre visz, ha csupán a gyanú hermeneutikájával számol (a másik fél lenne a gyanú címzettje).

Mielőtt bárki arra a következtetésre jutna, hogy kizárólag a „nemzeti”-nek nevezett narratíva akadályozná szemléletek jóakarató szembesítését, két megjegyzést tennék.

1. Az európai tudat ellenében munkál az a típusú nacionalizmus, nemzeti kizárólagosság (öncélúság), amely a saját meg az idegen (sajátjának tartott, idegennek bélyegzett) összeférhetlenségét, egymáshoz közelíthetlenségét a maga önazonosságá előfeltételének hiszi, akár a tudományokban meghirdetett nemzeti önelvűség, amely kizár mindenféle hatástörténeti mozzanatot önnön historikuma fölvezetésénél.

2. A XIX. században fölerősödő „nemzeti” mozgalmak nyelvi, majd politikai fázisa előbb-utóbb a darwini létharc szerint értelmezte az egymással versenyben lévő nyelvek, kultúrák, politikai mozgalmak törekvését emancipálásukra, elismertetésükre (olykor hegemónisztikus szándékuk igazolására). A mozgalom vezetőit átható veszélytudat fogalmaztatta meg a nemzetállam megteremtésének szükségességét, amelyből kizárattak az alternatív tényezők; cél lett a többnyelvűség helyett az egynyelvűség, a multikulturalitás he-

lyett az egy, domináns kultúra, a kölcsönhatások helyett a „kultúrlejtő”-nek elképzeltetett folyamat. Nem állítható, hogy a területi változások igazságosabb, méltányosabb helyzetet eredményeztek volna, elsősorban a többség–kisebbség jellegében állt be fordulat, a mind inkább „tökéletesebb” központosítás sikeresebb, erőszakosabb asszimilációval járt együtt.

Mármost, ha végiggondoljuk följebb lejegyzett két pontunkat, a „másik” történetét monográfiába szervező szerzőnek állást kell foglalnia a nemzeti mozgalmak, a nemzetiségi kérdés, a többnyelvűség, a multikulturalitás kérdésében. Az a tény, hogy Richard Pražák kötetében a legújabb kor felé közeledve külön fejezetben kapunk beszámolót Magyarország nemzetiségi kérdéséről, csak helyeselhető, hiszen ez volt az a problémakör, amelynek megoldatlansága az Osztrák–Magyar Monarchia „nyugati” megítélésében szerepet játszott, megváltoztatta a békés szándékairól kevésbé ismert Oroszország törekvéseihez fűződő viszonyt, s nem utolsósorban lehetetlenné tette Magyarország népei érdekeinek kívánatos egyesítését.

Hogy Richard Pražák megkerüli e veszélyeket, és pályájához híven, annak betetőzésé-ként egy cseh nézőpontú magyar történetet tett az asztalra, következik annak a köztesség-nek tudatosulásából, amely a cseh–magyar érintkezések és általában a kelet-európai, kelet-közép-európai összehasonlító kutatások során végzett munkájának tapasztalataiból származik. Ugyanis akként fogta föl az általa bemutatott tudományos és történeti személyiségek cseh, illetőleg magyar érintkezéseinek demonstrálását, mint egy szükséges és sokak által igényelt dialógus kísérletét, amelynek minden esetben egy tágabb kontextusban elfoglalt pozíció adta meg jelentőségét. A szerző magyar története sem marad meg a szűkebb keretek között, a cseh–magyar viszony (már a középkor dinasztikus harcaiban, megbékéléseiben, házasságkötéseiben, uralkodói terveiben) sem csupán a két országra, nemzetre tartozott, hanem közép-európai vonatkozásokkal is bírt, mint ahogy a joggal kiemelt 1335-ös visegrádi királytalálkozó is fölfogható akként, mint egy virtuális Közép-Európa első tudatos artikulálása, a (mai) visegrádi hármak, illetőleg négyek hivatkozási alapja. A történeti Magyar-, Cseh- és Lengyelország a Jagello-uralkodók révén hozzájutott a korai közép-európaisodás lehetőségéhez, ám ezzel az uralkodók nem tudtak élni, a délről fenyegető török, a nyugatról fenyegető Habsburgok kedvezőtlen szituációt teremtettek, hogy azért éppen a művelődés terén honosodjék meg a humanizmus. Kiegyensúlyozottnak tekinthetjük Mátyás király uralkodói évtizedeinek bemutatása, miként a könyv szerzője nem követi számos elődjét, a husziták észak-magyarországi betörésének apologetikus, egy korai cseh-szlovák tudat feltételezésében. Egyszóval, lett légyen szó az Árpád-házi uralkodók Kárpát medencei ténykedésének rajzáról (a cseh királyokkal nem mindig ápoltak baráti kapcsolatokat, különösen nem IV. László), vagy Bethlen Gábor és a csehek viszonyáról, a tárgyszerűség jellemzi az előadást, előtérbe állítva a cseh közönség előtt kevésbé, netán alig ismert adatokat, elbeszélve a történetet, méghozzá oly módon, hogy a szakszerűség ne szenvedjen kárt. Több évtizedes pedagógiai-egyetemi előadói tapasztalat biztosítja azt a fajta „érthetőség”-et, amely messze nincs ellentétben az intellektuálisabb megközelítéssel, de amely tekintettel van a várható olvasókra, azok előismereteire, esetleges téveszméire vagy elfogultságaira. Ezzel párhuzamosan a saját kutatási eredményeit a magyar történetírás eredményeivel, szempontjaival, elgondolásainak megfontolásra ajánlásával dúsítja föl. De megőrzi tudósi szuverenitását, ama bizonyos „köztes” helyzetet, mely lehetővé teszi törekvését a cseh és a magyar kutatás hozadékának józan mérlegelésére, felhasználására, népszerűsítésére. Hangsúlyozódik, hogy cseh tudós csehek számára készítette művét, ez

azonban nem jelenti azt, hogy ne legyen tekintettel arra: az idegennek tekintett történelem méltányos befogadása egyben számos ponton a cseh történelem megbízhatóbb, sőt: hívebb ismeretét segítheti elő. Nem pusztán az érintkezési pontok (s ezek „sokan vannak”) kimerítő, sokoldalú prezentálása közelíti a cseh olvasóhoz Magyarország történetét, hanem Pražák számít a cseh történelmet igen alaposan ismerőkre, azokra, akik rádöbbennek a párhuzamosságokra. A közép-európai sorsközösség ugyan ritkán bukkan föl a kötetben, miközben a kötet egésze, a tárgyalás „szelleme” ezt látszik megcélozni, erre látszik figyelmeztetni. S minthogy Richard Pražák Brno egyetemén nem csupán a hungarológiába sorolható tárgyaknak volt előadója, hanem a (kelet-)közép-európai történelmi stúdiumoké is, kamatoztatja ebben a könyvben az e területen megszerzett tudását. Olyan úttörő vállalkozások dicsérik munkásságát, mint például a „kelet-közép-európai nyelvi néológia” (közkeletű szóval, némileg pontatlanul: a nyelvújítások) hasonlóságainak és eltéréseinek elemzése, vagy az a tudósi együttműködés, kölcsönös érdeklődés, amely a felvilágosodás „tudós köztársaság”-ának résztvevőit jellemezte, s amely a történetírásban a kölcsönös áthallásokra teheti figyelmessé az érdeklődőket. A cseh Magyarország története több feladatot vállalt: elsősorban ugyan politikátörténet, de művelődéstörténet és kapcsolattörténet is, kitekint, noha korántsem legfontosabb tényezőként, a gazdasági életre, a társadalomtörténetre, s mint volt róla szó, nemzetiségtörténetre úgyszintén.

Visszatérve arra a korszakra, amelyet a cseh történetírás a nemzeti ébredés periódusaként tárgyal, annak egyik jelentős szakasza az ún. nyelvújításoké, nyelvteremtéseké, amelyeket akár stílusújításként is aposztrofálhatnánk, összefüggésben a nemcsak a cseh és a magyar irodalomtörténetben fontos „fordítói mozgalmak”-kal. Az európai nyelvi standardhoz való felzárkózás, az anyanyelv emancipálása a tudomány és a vallás nyelvével, a latinnal, az arisztokrácia nyelvével, a némettel (amely jó darabig az európai irodalmak felé tájékozódás nyelve is volt) egyben a nemzeti mozgalom egyik fázisaként számít, amely aztán az intézményi keretek megteremtésével, majd a politizálás nemzetiesítésével folytatódott. Ez a folyamat szépen demonstrálható a cseh és a magyar történelem párhuzamaival, amelyekre Pražák korábban tanulmányokban, e könyvben a megfelelő fejezetekben figyelmeltetett.

Ennek a könyvnek szigorú és áttekinthető szerkesztése lehetővé teszi egyfelől a magyar történelem kronologikus tárgyalását, az időrendi előrehaladás szerinti tanulmányozását, másfelől viszont kiegészül a politikátörténettel összefüggő, ám bizonyos autonómiával rendelkező művelődéstörténeti fejezettel, amely ugyan kronológiailag újakezdi a történetet, valójában ez az újakezdés a történetnek egy más aspektusból elbeszélte fejezete: így ugyanazt több nézőpontból láthatjuk. A fejezetek élén rövid áttekintés összegzi a fontosabb eseményeket. Ezek aztán – újabb fejezet – évszámokra lebontva, hol évenként, hol fél, illetve egész évtizedenként részletezik a történéseket, majd hol a kor cseh–magyar kapcsolatairól van szó, hol a kultúra (ideértve az iskolaügyet) eseményeiről. A 13. fejezet öt évszázad cseh–magyar kapcsolatait tárgyalja a szerint az időrendi beosztás szerint, miként a korábbi fejezetek periodizálták a magyar történelmet. E kapcsolattörténeti része a kötetnek Pražák alap kutatásainak summáját adja, mindazt, amit korábban könyvekben, tanulmányokban kifejtett. Szinte egyetlen olyan személyiség sem hiányzik Pražák áttekintéséből, akinek szerep jutott a kapcsolattörténetben, s az nyilván a cseh meg a szlovák történetírás hagyománya, hogy az egyes szereplőkről megtudjuk, hol született, s ha a mai Szlovákia területén (vagy akár Csehország területén) született, nagy valószínűséggel a sze-

rint a felfogás szerint szlováknak számít. Ami persze nem olyan magától értetődő, főleg nem a nyelvi nacionalizmus előtti korszakban, amikor is efféle választásra, a nemzeti hovatartozás makacs igazolására nem volt szükség. Éppen Pražák kutatásaiból tudjuk, hogy csehországi (azaz cseh területen született) művészek (zenészek, festők, színészek) minden probléma nélkül illeszkedtek be más anyanyelvű közegbe, František Xaver Girzik (Jiržík) Pest-Budán fejtette ki írói-színészi tevékenységét, István királyról írt drámáját (magyar történeti források alapján készült) Katona József fordította magyarra, Girzik nemcsak a német, hanem a magyar nyelvű színtársulatban is vállalt szerepet. Ez a kulturális átjárhatóság olvasható ki a Pražák közzétette cseh–magyar kapcsolattörténeti fejezetekből, ismétlem, főleg a nyelvi nacionalizmust megelőző periódusból, mikor a haza, a nemzet egészen más attribútumokkal rendelkezett, mint majd fog a XIX. században, amikor is a kölcsönös fordításirodalomé lesz a vezető szólam. (Nem eléggé tudatosodott, hogy Petőfi és Jókai igen népszerű volt cseh területen, már Petőfi életében jelentek meg versei cseh fordításban, de Arany János és még inkább Madách Imre se volt egy időben ismeretlen szerző, ugyanakkor a XIX. század végétől Jaroslav Vrchlický verseit sokan fordították magyarra, például Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső és Szabó Lőrinc, valamint a századforduló több, mára elfelejtett magyar költője). A kapcsolattörténet ebben a felfogásban nem csupán – fontos és kevésbé fontos – adatok egymásutánja, hanem tendenciák, egymáshoz közelítések, a kulturális kiegyenlítődésre törekvés jelződése. Richard Pražák a legkorábbi időszaktól máig (például Márai Sándor cseh népszerűségéig) kíséri végig a történelemnek ezt a változatát, s előadásából alig-alig tetszik ki, hogy kutatóként, fordítóként, utószavak írójaként és nem utolsósorban a Cseh Köztársaság első nagykövetekeként mennyi mindent tett írásban és szóban, tanárként, közvetítőként és diplomataként azért, hogy e kapcsolatok tartósak maradjanak. Valójában ez a kötet mintegy összegzi e fáradozásokat, ilyen módon ösztönzi a kutatást, a diplomáciát, a fordítókat a folytatásra.

Természetszerűleg maradtak és még jó darabig maradnak „nyitott” kérdések. Míg az 1918 előtti korszakok nemzetiségi kérdését a megfelelő terjedelemben tárgyalja Pražák könyve, felhasználva a magyar szakirodalmat is, talán még magyar részről is több teret igényelne azok küzdelmének rajza, akik az igazságtalan és méltánytalan kormányzati nemzetiségpolitika ellen küzdöttek. (Ady Endre!) Jóllehet Mocsáry Lajos két ízben is felbukkan a könyvben, szlovák és szerb kapcsolatai talán behatóbb tárgyalást igényeltek volna. Ugyanakkor (természetesen e könyv kereteit meghaladta volna) érdemes lenne összevetni a magyarországi nemzetiségpolitika elveit, irányait, hétköznapijait Európa más államainak hasonló jelenségeivel, s itt nem elsősorban a cári Oroszországra, kíméletlen oroszosítási akcióira gondolok, hanem arra, milyen sors jutott a művelt Franciaországban vagy Angliában a „nemzetiség”-eknek, különös tekintettel a XIX. században már fellángoló ír kérdésre. Ezzel szemben az „utódállamok”-ba került magyarság beillesztése a magyar történelembe szintén töprengést igényel. Mert szavakban, olykor paragrafusokban az egyéni nyelvhasználat, a parlamenti képviselő esetleg biztosítva volt, a gyakorlatban a magukat demokratikusnak hirdető utódállamokban (noha a királyi Jugoszlávia, korábban SHS Királyság ezt a legkevésbé mondhatta el magáról) a kollektív jogok törvénybe foglalása nem történt meg, s az utóbbi esztendőik fejleményei nemcsak sugallják, hanem tanúsítják, hogy mindenféle területi, kulturális autonómia fölvetése meglehetősen ideges reakciókat vált ki a többségi elitből és nemzeti intézményekből, a szeparatizmus

vádját fordítva a kisebbségi igények ellenében. Nem állítom, hogy a két világháború közötti revíziós tevékenység nem egy pontján nem volt erősen támadható, azt sem, hogy a „mindent vissza” követelése tekintettel lett volna a demográfiai viszonyokra (ezek azóta jócskán megváltoztak, és ez nem írható a „természetes” asszimiláció rovására, a többségi erőszak szerepét azért nem ártana felülvizsgálni!). Ugyanakkor az Osztrák–Magyar Monarchia felosztásával nem valósult meg Közép-Európa békéje, nem valósult meg a sokat hangoztatott „önrendelkezési jog”, a határok kijelölése a legtöbb helyen aligha volna védhető, s a létrejött államok szintén többnemzetiségűek, többnyelvűek voltak, s az ebből fakasztható előnyöket éppen olyan kevéssé használták ki, mint a dualizmus évtizedeiben az Osztrák–Magyar Monarchia hivatalossága. 1945-ben és azt követő néhány esztendőben a „kollektív bűnösség” elvének hangoztatásával, a méltányosság helyett büntető akciókkal új sebek keletkeztek ott, ahol a kölcsönösen okozott sebeket be kellett volna gyógyítani. Pražák dicséretére legyen mondva, hogy könyvében helyet kap Esterházy János, megemlítve, hogy az ún. önálló szlovák állam parlamentjében egyetlenként nem szavazta meg a „zsidó-törvény”-eket. Más kérdés, hogy a Szlovákiában megszerveződő magyar kulturális élet, diákszövetségek, igaz, röviden, egy felsorolásban említődnek, és talán több említést érdemelt volna a szlovákiai magyar irodalom reprezentánsainak (például Tőzsér Árpádnak) fordítói-ismertetői munkássága, gondoljunk arra, mit tett V. Holan magyar népszerűsítésének érdekében. Azt azonban el kell mondani, hogy csupán kevés tanulmánnyal rendelkezünk, amely a maga jelentőségének megfelelően fölmélné, milyen irányban tört előre a kölcsönös fordításirodalom. Pražák inkább imponáló seregszemplében közli a legfontosabb adatokat, közöttük azt, hogy Anna Valentová cseh állami díjat kapott Nadas Péter Emlékiratok könyve c. művének átültetéséért. Nyilván túlzás lenne számon kérni, hogy a szlovákiai magyarság története miért nem a korábbi nemzetiségtörténeti fejezetek terjedelmében került a könyvbe. Már csak azért sem indokolható ez a maximalista igény, mivel a nemzetiségtörténeti részek *valamennyi* magyarországi nemzetiség közös és saját helyzetét mutatják be, viszont a megalakult Csehszlovákiában ugyan cseh dominancia volt, legfeljebb a német nyelvűekkel szemben folytatott politika mutathat közös vonásokat a szlovákiai magyarokéval (bár a szudétánémetek, a prágai németek és a szepességi németek problémái különböztek egymástól), a magyar kisebbség a szlovák hatóságokkal került szembe, amikor szembekerült, igaz, a prágai parlamentbe is küldhetett képviselőket. Az a tény azonban, hogy megteremtődtek (korántsem nehézségek nélkül) a szuverén magyar intézmények megszervezésének és működtetésének lehetőségei, figyelembe veendő tényező. Az nyilván csupán egy részletező tárgyalás során lett volna kifejthető, milyen irányzatok érvényesültek a polgárinak mondott Csehszlovákiában a magyar kisebbségen belül. Nem elhanyagolható azok munkája, akiket aktivistának neveztek, és lényegében a jogvédelem erőteljes folytatása helyett inkább az együttműködést választották, akadt közöttük olyan, aki állami dotáció ellenében. Hogy Masaryk elnök valóban olyan népszerű lett volna a szlovákiai magyarság körében, erről a magam részéről nem vagyok meggyőződve egészen. Igaz, tett gesztusokat, a leglátványosabb az volt, amikor a megkapott állami ajándékból kulturális célokra számottevő összeget juttatott el a szlovákiai magyarságnak. De hogy a népszerűségét bizonyítaná, miszerint Masaryk művei több kötetes magyar fordításban jelentek meg, ez talán kissé merész feltételezés, inkább az állameszme propagálása, az államelnök legendájának építése volt-lehetett azok célja, akik ebben a fordításban-

kiadásban közreműködtek. Az azonban fontos információ, hogy Csehország és Szlovákia szétválása után a Csehországban élő magyarok egyesületeket alapíthattak, kulturális rendezvényeket szervezettek, lapokat adhattak ki. Hadd említsem meg, hogy a brnói magyar egyesület és lap számottevő támogatást kapott Richard Pražáktól, aki egyetemi oktatóként jó kapcsolatokat ápolt a brnói magyar egyetemisták körével is. Fontos információ a prágai Károly Egyetem Bölcsészettudományi Karának munkálkodása a magyar nyelv, irodalom és kultúra oktatása terén, ennek kiegészítéseképpen az ELTE Bölcsészettudományi Karának Cseh Nyelv és Irodalom Tanszékén végzett munka, hozzávéve a nem e két intézményben dolgozó bohémisták, illetőleg hungarológusok igyekezetét a kapcsolatok folyamatos ápolásában. Elsősorban a szakirodalmi jegyzékből derül ki, milyen sokat vállalt Richard Pražák, Eötvös Józsefről írt szakdolgozata óta (1954), milyen állhatatosan dolgozik hivatásul választott diszciplinája föllendítése érdekében.

Richard Pražáknak ez a kötete egyben egy szívós, kitaró életmű-építkezésről árulkodik. Akár szimbolikusnak minősíthetjük azt aényt, hogy aspiránsi éve alatt kandidátusi értekezése egy korábban csupán töredékesen kidolgozott témát választva a magyar református értelmiség cseh földön végzett munkáját foglalta monográfiába, a 18. század végének, a 19. század elejének idevonatkoztatható eseménytörténetébe ágyazva. A kötet aztán 1962-ben jelent meg az alábbi címmel: *A magyar református értelmiség a cseh ébredés periódusában*. II. József türelmi rendeletének jótékony hatására indult meg mozgalom az eddig tiltott vallási tevékenység újraélesztésére, a fehérhegyi csatát követő rekatolizáció, az ellenreformáció által visszaszorított cseh huszita, protestáns, csehtestvér hagyományok immár nyílt vállalására. Ennek érdekében hívták meg a magyar református lelkészeket, kiknek munkálkodása biztosította azokat a kereteket, amelyekben belül egy szabadabb anyanyelvi hitélet megteremtette az alapját a hitélettel összefüggő kulturális életnek. Ennek a kötetnek főbb tézisei aztán Brnóban egy egyetemi kiadványban láttak napvilágot, itt a magyar református értelmiségnek a felvilágosodás körébe vágó munkája hangsúlyozódott, illetőleg 1964-ben magyarul, a *Századok* című történeti folyóiratban. Richard Pražák habilitációs értekezése (mintegy 658 gépiratos lap) 1965-ös keltezésű, e habilitációs vitáról Sziklay László a *Helikon* című folyóiratban számolt be (1965). Az értekezés címe: *A cseh–magyar kulturális kapcsolatokhoz a nemzeti ébredés kezdetén (van, aki nemzeti megújulásnak fordítja)*. Ebben a formában ez nem jelent meg, 1967-ben részletek kerültek egy német nyelvű monográfiába: Josef Dobrovský, mint hungarológus és finn-ugrista.⁶ Ez a német nyelvű kötet nemzetközi hírnévvel járt, ezek után ez lett talán a legtöbbet hivatkozott Pražák-mű. A szerző legközelebbi önálló kötete (nem számítva a szerkesztést, a sajtó alá rendezést) *Cseh–magyar párhuzamok* címmel Budapesten 1991-ben (!) látott napvilágot. Hogy a huszonnégy esztendő alatt mi történt, azaz a két könyv-megjelenés között eltelt idő krónikáját miképpen lehetne elbeszélni, arra némi támpontot a jelen könyv is kínálhatna, az 1967 és 1991 közötti cseh–magyar történetet elbeszélve, de Pražák bibliográfiájának tanulmányozása is. Mert egyfelől az szembetűnő, hogy hazai és nemzetközi (nemcsak magyar) konferenciákon, szlavisztikai kongresszusokon, hazai és nemzetközi kiadványokban mennyire aktívan vesz részt, másfelől ez a cseh egyetemi és állami hatóságokat a legkevésbé sem érdekli, nemcsak a kerek évfordulókon szokásos ünnepi megemlékezések, ünnepi kiadványok késnek 1991 utánra, hanem az előrelépés is, a habilitáció sem készíti a hatóságokat, hogy egyetemi tanárrá nevezzék ki az egyébként minden feltételnek megfe-

lelő Richard Pražákot, marad docens, és nem lehetséges számára az úgynevezett nagydoktori értekezés megvédése sem. Ismeretes, hogy az 1968-ot követő időszakot „normalizáció” jelöléssel látták el a hivatalosságok, s e „normális” állapothoz tartozott a szuverénül gondolkodó, a maga tisztességes útját járó értelmiségi mellőzése, kiváltképpen az olyanoké, mint Richard Pražák, akinek apósa a cseh (neo)katolikus irodalmi irányzat írója volt. František Křelina, aki hitéért és meggyőződéséért a börtönt is megjárta. A kötelezőnek megkövetelt dogmatikus eljárásokhoz Pražáknak sosem volt köze, s ha nem sorolható is be a strukturalisták vagy más „modern” iskolák hívei közé, munkáival a rendkívüli jelentőségű feltárásokon kívül a történeti folyamatok és egy regionális történetírás messze nem korszerűtlen szempontjait vallotta a magáénak. Végül 1990-ben lett egyetemi tanár, 1988-ban kiadott gyűjteményét, *A magyar korona legendái és krónikái* címűt védte meg 1991-ben, ezzel lett DrSc, azaz a tudományok doktora. Portréjához tartozik, hogy nagyköveti munkáját is úgy osztotta be, hogy jusson ideje a konferencia-szervezésre, a tudományos érdeklődés kielégítésére, tanulmánykötetek sajtó alá rendezésére. Nagykövetként mindazok pályáját egyengette, akik a cseh–magyar kapcsolatok kutatásán fáradoztak, amellet, hogy a cseh–magyar jóviszony fejlesztését szorgalmazták. Magyarország történetével kapcsolatos szintetizáló tevékenysége előbb egyetemi jegyzetek fejezeteiben kapott formát, egy 1993-as, többszerzős kötetet szerkesztett és jegyzett társszerzőként, a Libri prágai kiadó számára meg egy rövid Magyarország-történetet adott ki, ez az a bizonyos, említett, turistákat is eligazító könyv, amelyben művelődéstörténeti adatok is helyet kaptak. A kiadás éve: 2005. Kontler László Magyarország története (2001, 2. kiadás 2002, harmadik 2008. Prága) számára hetven oldalon foglalta össze a cseh–magyar kapcsolatok historikumát, az újabb kiadások számára némileg átdolgozva, felújítva).

A fentiek talán meggyőző érvek amellet, hogy hosszú előkészület után született meg a szintetikus mű, amely egyfelől a saját kutatások summájával szolgál, elsősorban a XVIII–XIX. század magyar és kelet-közép-európai történetének prezentálásakor, másfelől a cseh, a magyar és más, szláv és német, ritkábban francia és angol szakirodalmat dolgozza be. A latin, a magyar és a német nyelvű primer, nem egyszer kiadatlan források beépítése szintén korábbi fejlemény Pražák tudományos pályáján, viszonylag kevés olyan tudós akad régióinkban, aki egyszerre tár föl többnyelvű levél- és kéziratári forrásokat, és készít szintéziseket. Itt jegyzem meg, hogy amikor a cseh művészek magyarországi nyomait kereste, Richard Pražák heteket töltött az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tárában, kortársi szövegek könyveket tanulmányozva, végignézve a színlapgyűjteményt, de megtette ezt vidéki levéltárakban is. És nemcsak a történések kevésbé neves, esetleg epizódszereplőire terjedt ki figyelme, Széchényi Ferenc cseh(országi) kapcsolatainak ő volt a legjobb ismerője, Berchtold Zsigmondot ő fedezte föl a cseh–magyar érintkezések kutatói számára. Egyébként Pražák írásai a csehn és a magyaron kívül németül, angolul, franciául, szerbül és finnül is megjelentek, maga egy rövid ideig a cseh–finn kapcsolatokat is kutat-ta. Szakirodalmi ismereteit recenziós tevékenysége mélyítette el. 1954-ben jelent meg Prágában első ismertetése *A cseh és a szlovák költészet magyar antológiája* címmel. 1957-ben már áttekintette egy brnói egyetemi kiadványnak a magyar történettudomány „fejlődését” 1948 és 1956 között. A következő esztendőinkben rendszeresen szemlélte mind a magyar tudományos, mind a magyar szépirodalmi műveket. Utószót vagy előszót írt az alábbi magyar szerzők csehül kiadott gyűjteményes köteteihez: Arany János (1957), Mik-

száth Kálmán (A két koldusdiák, 1961), Szabó Magda (Katalin utca, 1974), Jókai Mór (A janicsárok végnapjai, 1975), Lengyel József (Prenn Ferenc hányatott élete, 1976), Tersánszky Józsi Jenő (Visszontlátásra, drága, 1978), Déry Tibor (Képzelt riport egy amerikai popfesztiválról, 1982), Vörösmarty Mihály (1986), Bródy Sándor (A sas Pesten, 1989), nyersfordításokat készített az alábbi verseskötetek fordítói számára: Vörösmarty Mihály (1986), Juhász Gyula (1987), Batsányi János (1993). Hozzájárult Kazinczy Ferenc cseh vonatkozású Fogságom naplójának kiadásához (2000), ide Kazinczy Ferenc és Brno címmel értekezést mellékel. Ritka az a külföldi kutató, aki ismeretlen Vörösmarty-levélre bukkanhat. Pražák 1957-ben a Palacký-hagyatékából bányászta elő Vörösmarty Mihály levelét, s tette közzé a Filológiai Közlönyben. 1971-ben Rákos Péter szerkesztésében jelent meg A magyar írók szótára, amelybe Richard Pražák száznál több rövidebb-hosszabb szócikket írt, Amadé Lászlótól Zrínyi Miklósig, de nemcsak írók-költők portréját adva, hanem folyóiratokét (mint amilyen a Tudományos Gyűjtemény), almanachét (Aurora), intézményét (Nemzeti Színház). Pražák életművének zenei vonatkozásai is vannak, a zenei kapcsolatok szintén jellemzőek a cseh–magyar érintkezésekre.

Visszatérve a magyar történelem szintézisére: a vázlatosan felsorolt címeknek önmagukban is megvan a jelentőségük, hozadékuk jórészt beépült vagy beépülőben van a kutatásba. Ennek egyik jele, hogy a bemutatott magyar történelemről szóló könyv tartalmazza, magasabb szinten összegzi a kutatási eredményeket. Olyan egyszemélyes mű ez a könyv, amely érzékelteti szerzője elkötelezettségét a hungarológia, a cseh–magyar kutatások mellett. A kötetet idézet zárja Németh László Az én cseh utam című tanulmányából. S azt sugallja, hogy a két nép tulajdonságai kiegészítik egymást, a kétféle történelem fele egymásnak, a kétféle történetfelfogás találkozásának/találkoztatásának megvannak az esélyei.

JEGYZETEK

- ¹ Kabdebó Lóránt: Richard Pražák történészprofesszorra emlékezem. 2010. szeptember 28. A szerző blogján közölte a nekrológot, kinyomtatva elküldte nekem. Rövidítve megjelent: Elhunyt Richard Pražák történészprofesszor, a Miskolci Egyetem tiszteletbeli doktora. Mert, A Miskolci Egyetem közéleti és kulturális lapja 2010. szept. 29. 13.
- ² Corbineau-Hoffmann, Angelika: Einführung in die Komparatistik. Berlin 2004. 2 195–211. Hoffmann, Michael: Interkulturelle Literaturwissenschaft. Eine Einführung. Paderborn 2006. 14–26.
- ³ Pražák, Richard: Dějiny Uher a Maďaraska v datech. Praha 2010.
- ⁴ Vö. Životopis a přehled pracovních výsledku, úplná bibliografie, Univ. Prof. PhDr. Richard Pražák, DrSc. Dr.h.c. Brno 2000. A kiegészítést 2009-ig Pražák professzor gépiratban elküldte nekem. A bibliográfiából látható, hogy korábban milyen fórumokon méltattam munkásságát.
- ⁵ Macůrek, Josef: Dějiny maďarů a uherského státu. Praha 1934. Ideírom a brno-i egyetem egykori professzorának, Richard Pražák mesterének műveit, melyek előkészítették és megalapozták Pražák tevékenységét: České a uherské dějepisectví v počátcích českého a národního obrození. K otázce prvých zájmů J. Dobrovského o Uhry a Maďary. In Josef Dobrovský 1753–1953. Sborník studii k dvoustému výročí narození. Praha 1953. 473–494., Bohemika v budapeštkých archivech a jejich význam pro české dějiny. Praha 1950. (Klny.) Zvláštní otisk z vestníku České akademie věd a umění. Praha 1950.
- ⁶ Nem érdektelen megjegyezni, hogy Pražákkal egy időben Danczi V. József Dobrovský és a magyar nyelv szláv jövevényszavai problémáival foglalkozott. A magyar nyelv jövevényszavai Josef Dobrovský feldolgozásában. Magyar Nyelv 1969. 113–122.